

Assessing the Relationship Between Comparative and Interdisciplinary Studies in Exegesis: Nature, Scope, and Method*

Mohsen Ghamarzadeh¹ and Fahimeh Ahadipoor²

¹ Assistant Professor, Department of Maaref, Iran Broadcasting University, Tehran, Iran
(corresponding author). Email: mohsen.ghamarzadeh@iribu.ac.ir

² Level 4 Seminary Student, Comparative Exegesis, Masoumiyyah Sisters Seminary, Iran. Email:
ahadipoor1991@gmail.com

Abstract

In recent years, attention to interdisciplinary and comparative studies in religious and Quranic sciences has increased. However, due to the nascent nature of these studies, their dimensions and boundaries have not yet been fully clarified, and at times, researchers overlook the existing differences when employing these methods. This research, with the aim of examining the nature, scope, and method of each of these two types of study, has conducted a comparative analysis of them and demonstrated that there are significant differences in the essence of these two approaches. Specifically, differences can be observed in methodology, whether they are intra-disciplinary or extra-disciplinary, the range of subjects, and their ultimate objectives. Nevertheless, these differences are not absolute, and in certain areas such as Quranic exegesis or the intermediate goal of cognition, they share commonalities. Based on this, the study defines the relationship between these two approaches in terms of their nature and scope as one of contrast (*tabāyun*) and general-and-specific-in-some-respect (*'ām wa khāṣṣ min wajh*). Furthermore, in evaluating the methodology, it became clear that both studies are treated as methodological approaches, but they have a contrasting relationship depending on the process and type of study method (comparative or dynamic).

Keywords: comparative exegesis, interdisciplinary studies, comparative studies

Research Article

* Received 22 October 2024; Received in revised from 23 February 2025; Accepted 10 April 2025; Published online 28 May 2025

Cite this article: Ghamarzadeh, M, & Ahadipoor, F. (2025). Assessing the Relationship Between Comparative and Interdisciplinary Studies in Exegesis: Nature, Scope, and Method. *Comparative Interpretation Research*, 11(1), 159-180. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.11498.2385>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

In recent years, comparative and interdisciplinary studies in religious sciences, particularly in Quranic exegesis, have gained importance and attracted researchers' attention. Each of these approaches has its own specific boundaries and characteristics; however, in some research, the distinctions between these two types of studies have not been precisely defined, and they are sometimes confused with each other.

Questions concerning the nature, domain, and methods of comparative and interdisciplinary studies in Quranic exegesis are among the primary concerns of researchers. The present study, aiming to examine and compare these two types of research, analyzes their differences and similarities in the discussed areas.

The significance of this research lies in the fact that clarifying the nature of these studies helps prevent their conflation, as an incorrect combination of these methods can lead to erroneous and unrealistic results. An accurate understanding of these methods and their comparison can be beneficial in selecting the appropriate approach for religious research. Ultimately, a precise comprehension of the relationships between comparative exegesis and interdisciplinary studies not only contributes to a deeper analysis of each of these methods but will also lay the groundwork for scholarly and research collaborations among various disciplines. This collaboration can lead to the production of new knowledge and the presentation of fresh perspectives in religious and Quranic discussions.

Assessing the Relationship Between Comparative and Interdisciplinary Studies

1. Assessing the Nature of Comparative and Interdisciplinary Studies

Assessing the relationship between these two types of studies based on the four relations (*al-nisab al-arba'ah*), Quranic researchers have proposed a general-and-specific-in-some-respect (*'ām wa khāṣṣ min wajh*) relationship. However, this study demonstrates that between comparative exegesis and interdisciplinary studies—as two independent and distinct types of research—there exists a relationship of contrast (*tabāyun*). This means that each possesses its own specific characteristics and methodologies, and based on their objectives and scopes, different analytical outcomes can be achieved. Comparative exegesis, as an intra-disciplinary method, emphasizes the study of exegesis and various commentaries, seeking a deeper understanding of the meanings of the Quran while interdisciplinary studies, as an extra-disciplinary method, examines a single issue using multiple academic disciplines and emphasizes the integration and exchange of knowledge.

2. Assessing the Scope of Comparative and Interdisciplinary Studies

Unlike comparative exegesis, interdisciplinary studies examine a single issue that can be analyzed across various disciplines. This single issue could be one of the Quranic topics that can also be discussed in other sciences. For example, exploring subjects such as the relationship between the Quran and empirical sciences or social sciences can be considered an interdisciplinary study.

Since this work focuses on Quranic interdisciplinary studies, the single issue in interdisciplinary studies will necessarily be one of the Quranic topics shared with other sciences that can also be discussed in those disciplines. Given that interdisciplinary studies involve at least two academic disciplines, if scope is taken as the criterion for assessment, it must be said that in this case, interdisciplinary studies will be more general (*a'amm*). This is because the scope of interdisciplinary studies can extend beyond Quranic topics and exegesis, whereas in comparative studies, the scope remains limited to the exegesis itself.

3. Assessing the Methodology in Comparative and Interdisciplinary Studies

Comparative exegesis constitutes a research methodology with its own distinct process, as it falls under comparative studies – which itself represents a research method. Therefore, positioning comparative exegesis as an exegetical style parallel to thematic and sequential exegesis warrants careful consideration. Similarly, interdisciplinary studies are also discussed as a research methodology. Consequently, these two types of studies are parallel in terms of being methods of research, and we can assert that their relationship, based on the criterion that both are research methods, is one of equality. Thus, in comparative exegesis, the research method is comparative, while in interdisciplinary studies the method would be dynamic rather than specific to any single discipline under discussion. It can be said that the term “interdisciplinary” refers to the stage of integrating perspectives from two or more disciplines in interdisciplinary studies. Therefore, the relationship between these two types of studies, with the criterion of methodology in the aforementioned sense, would be one of contrast (*tabāyun*).

Conclusion

In this study, after examining the relationship between interdisciplinary and comparative studies, we have demonstrated that there is a major difference between the nature of these two methodologies. Specifically, differences are evident in their methodology, whether they are intra-disciplinary or extra-disciplinary, the scope of subjects, and ultimate objectives. However, these differences are not absolute, and they share common ground in certain areas such as exegesis or the intermediate goal of cognition. Based on these findings, the study has defined the relationship between these two approaches in terms of their nature

and scope as being both contrastive (*tabāyun*) and general-specific in certain aspects ('*ām wa khāṣṣ min wajh*'). Furthermore, the methodological evaluation revealed that both are treated as research methodologies; however, they maintain a contrastive relationship when considering their processes and types of research methods (comparative or dynamic).

References

- Askari, I. (2018). *Jaryan shenasi-yi tafsir tatbiqi*. Research Institute of Hawza and University. [In Persian].
- Barzegar, E. (2009). History, quality, and philosophy of interdisciplinary sciences. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 1(1), 37-56. <https://doi.org/10.7508/isih.2009.01.003>. [In Persian].
- Darzi, G. (2019). History of ideas of interdisciplinarity: Transition from an idealistic, integrative approach to a pragmatic, problem-solving one. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 11(4), 1-32. <https://www.doi.org/10.22035/isih.2020.3626.3809>. [In Persian].
- Darzi, G. (2023). Interdisciplinary comparative study (interparadigmatic interpretation) of the Qur'an and the Testaments; concepts, types and examples. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 20(1), 25-44. <https://www.doi.org/10.22051/tqh.2022.39194.3501>. [In Persian].
- Darzi, G., Gharamaleki, A. F., & Pahlevan, M. (2013). Typologies of Quranic interdisciplinary studies. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 5(4), 73-102. <https://doi.org/10.7508/isih.2014.20.004>. [In Persian].
- Darzi, G., Pakatchi, A., & Faramarz Gharamaleki, A. (2017). The methodological necessities of Quranic interdisciplinary studies. *Quran and Hadith Studies*, 10(1), 35-71. <https://doi.org/10.30497/quran.2017.1888>. [In Persian].
- Darzi, G., & Gharamaleki, A. F. (2020). *Ravish shenasi-yi mutale'at-i miyan rishteyi-yi Qur'ani*. Shahid Beheshti University. [In Persian].
- Gharamaleki, A. F. (2016). *Ravish shenasi-yi mutale'at-i dini (tahriri no)*. Razavi University of Islamic Sciences. [In Persian].
- Rezayi Isfahani, M. A. (2010). The methodology of Comparative study of Quoranic commentaries. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 7(1), 35-56. <https://doi.org/10.22051/tqh.2010.3400>. [In Persian].
- Shagoul, Y., & Amoozadeh, M. (2008). Miyan rishteyi-ha: ta'areef va zarurat-ha. *Rahyaft*, 17(40), 25-34. [In Persian].

نسبت‌سنجی مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای تفسیر: چیستی، قلمرو و روش*

محسن قمرزاده^۱ و فهیمه احدی‌پور^۲

^۱ استادیار، گروه معارف، دانشگاه صدا و سیما، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه:

mohsen.ghamarzadeh@iribu.ac.ir

^۲ طلبه سطح چهار، تفسیر تطبیقی، حوزه علمیة خواهران (معصومیه)، ایران. رایانامه: ahadipoor1991@gmail.com

چکیده

در سال‌های اخیر، توجه به مطالعات میان‌رشته‌ای و تطبیقی در علوم دینی و قرآنی افزایش یافته است. با وجود این، به دلیل نوظهور بودن این مطالعات، ابعاد و مرزهای آنها هنوز به‌طور کامل شفاف نشده است و گاه پژوهشگران در استفاده از این روش‌ها تفاوت‌های موجود را نادیده می‌گیرند. این پژوهش با هدف بررسی چیستی، قلمرو و روش هر یک از این دو نوع مطالعه، به تحلیل مقایسه‌ای آنها پرداخته و نشان داده است که تفاوت‌های عمده‌ای بین ماهیت این دو روش وجود دارد. به‌طور خاص، اختلافات در روش‌شناسی، درون‌دانشی یا برون‌دانشی بودن، گستره موضوعات و اهداف نهایی به چشم می‌خورد. با این حال، این تفاوت‌ها مطلق نیستند و در برخی زمینه‌ها همچون تفسیر یا هدف میانی شناخت، نقاط مشترکی دارند. این مطالعه بر این اساس نسبت میان این دو رویکرد را با توجه به ماهیت و قلمرو، به‌صورت تبیین و عام و خاص من‌وجه تعریف کرده است. همچنین، در ارزیابی روش‌شناسی، مشخص شد که با هر دو این مطالعات، معامله روش مطالعاتی می‌شود، اما با توجه به فرایند و نوع روش مطالعه (تطبیقی یا دینامیکی) رابطه‌ای تبیینی دارند.

کلیدواژگان: تفسیر تطبیقی، مطالعات میان‌رشته‌ای، مطالعات تطبیقی

مقاله پژوهشی

* دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۱ | بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵ | پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۱ | انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

استناد: قمرزاده، محسن؛ و احدی‌پور، فهیمه. (۱۴۰۴). نسبت‌سنجی مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای تفسیر: چیستی، قلمرو و روش.

پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۱۱(۱)، ۱۵۹-۱۸۰. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.11498.2385>

© نویسنده(ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

در سال‌های گذشته، مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای در علوم دینی، به‌ویژه در تفسیر قرآن، جایگاه مهمی یافته و توجه محققان را به خود جلب کرده است. هریک از این روش‌ها حدود و ویژگی‌های خاص خود را دارند؛ اما در برخی پژوهش‌ها، مرزهای میان این دو نوع مطالعه به‌طور دقیق مشخص نشده و گاه با یکدیگر اشتباه گرفته می‌شوند. پرسش‌های مرتبط با ماهیت، قلمرو و روش‌های مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای در تفسیر قرآن از دغدغه‌های اصلی پژوهشگران به شمار می‌رود. پژوهش حاضر، با هدف بررسی و مقایسه این دو نوع مطالعه، به تحلیل تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها در زمینه‌های مورد بحث می‌پردازد.

اهمیت این پژوهش در این است که روشن شدن ماهیت این مطالعات به جلوگیری از خلط آنها کمک می‌کند، چراکه ترکیب نادرست این روش‌ها می‌تواند به نتایج نادرست و غیرواقعی منجر شود. شناخت دقیق این روش‌ها و مقایسه آنها با یکدیگر می‌تواند در انتخاب رویکرد مناسب برای پژوهش‌های دینی سودمند باشد. در نهایت، درک دقیق نسبت‌های بین تفسیر تطبیقی و مطالعات میان‌رشته‌ای نه تنها به تحلیل عمیق‌تری از هریک از این روش‌ها کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز همکاری‌های علمی و پژوهشی بین رشته‌های مختلف خواهد بود. این همکاری می‌تواند منجر به تولید علم جدید و ارائه دیدگاه‌های تازه در مباحث دینی و قرآنی گردد.

پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر، مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه‌های مختلف علمی مورد توجه قرار گرفته و، به‌ویژه در علوم دینی، به‌عنوان یکی از روش‌های نوین پژوهش مطرح شده است. ابراهیم برزگر (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایش علوم میان‌رشته‌ای» به بررسی فلسفه شکل‌گیری این نوع مطالعات پرداخته است و شاقول و عموزاده (۱۳۸۶) در مقاله «میان‌رشته‌ای: تعاریف و ضرورت‌ها» به بحث در مورد ماهیت این پژوهش‌ها پرداخته‌اند. اما این مدل مطالعاتی نخستین بار توسط فرامرز قراملکی (۱۳۹۵) به‌طور رسمی در روش‌شناسی مطالعات دینی معرفی گردید و وی در این کتاب چیستی و ضرورت مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم دینی را بررسی کرد. فرامرز قراملکی و ستاری (۱۳۹۸) در «مطالعات میان‌رشته‌ای؛ مبانی و رهیافت‌ها» به بررسی مبانی این رویکرد پرداختند. سپس، فرامرز قراملکی و درزی (۱۳۹۹) در «روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآنی» مقتضیات و الزامات این

روش در متون قرآنی را با توجه به نصوص و حیانی بررسی کردند. علاوه بر این، درزی و همکاران (۱۳۹۲ الف) در «گونه‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن» برای انسجام بیشتر مطالعات میان‌رشته‌ای قرآنی به بررسی اقسام این نوع مطالعه به صورت چندرشته‌ای، میان‌رشته‌ای و فرارشته‌ای پرداخته‌اند. همچنین درزی و همکاران (۱۳۹۲ ب) در «الزامات روش‌شناختی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن» به صورت نمونه‌محور بخشی از پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآنی را مطالعه کرده است و لوازم روش‌شناختی برای ایجاد هم‌سنجی روشی را نشان داده است. درزی (۱۳۹۸) در «تاریخ انگاره میان‌رشته‌ای؛ گذار از نگاه آرمان‌گرایانه و مبتنی بر تلفیق دانش به رویکرد عمل‌گرایانه و مبتنی بر حل مسئله» به طور جامع به مفهوم میان‌رشته‌ای و ابعاد و مرزهای آن پرداخته است.

در مطالعات تطبیقی، نخستین بار، عسکری (۱۳۹۷) در کتاب جریان‌شناسی تفسیر تطبیقی به صورت جامع به این موضوع پرداخته و مبانی، جریان‌شناسی و آسیب‌شناسی این نوع مطالعه را بررسی کرده است. پیش از آن نیز رضایی اصفهانی (۱۳۸۹) در «روش‌شناسی مطالعات تطبیقی در قرآن» و طیب‌حسینی (۱۳۸۹) در «تفسیر تطبیقی» و ناصری (۱۳۹۴) در «چیستی تفسیر تطبیقی در مطالعات تفسیری» به تعریف و چیستی این روش پرداخته‌اند؛ اما در هیچ‌کدام به نسبت‌سنجی این دو نوع مطالعه به صورت مسئله اصلی پرداخت نشده است. همچنین درزی (۱۴۰۲) در «مطالعه تطبیقی میان‌رشته‌ای (تفسیر بینا‌پارادایمی) قرآن و عهدین؛ مفاهیم، گونه‌ها و نمونه‌ها» در این خصوص قلم زده، اما رویکرد آن با مقاله حاضر متفاوت است. البته هرچند این نوع مطالعه به طور رسمی و اصطلاحی در گذشته مطرح نبوده است، اما نمونه‌هایی از آن را می‌توان در تفاسیر مختلف مشاهده کرد. با توجه به پیشینه ذکر شده روشن می‌شود که هیچ‌کس به طور مشخص مرزبندی بین این دو رویکرد را انجام نداده است. بنابراین، لازم است به این موضوع بپردازیم و در ادامه چیستی و قلمرو تفسیر تطبیقی و مطالعات میان‌رشته‌ای را بررسی کنیم.

چیستی مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

تعریف و چیستی یک موضوع به ما کمک می‌کند تا درک دقیق‌تری از ویژگی‌ها، ابعاد و ماهیت آن پیدا کنیم و زمینه‌ساز تحلیل‌های عمیق‌تر و بحث‌های سازنده‌تر در زمینه‌های مختلف شود. از این رو، برای تعیین نسبت میان این دو مطالعه، به تبیین چیستی آن‌ها می‌پردازیم.

۱. مطالعات تطبیقی

مطالعات تطبیقی، به‌عنوان یک روش مطالعاتی، در همهٔ علوم که شرایط این نوع مطالعه را داشته باشند جاری است و تفسیر تطبیقی ذیل این نوع مطالعه مطرح می‌شود. در اینجا منظور از تطبیق، همپوشانی دو طرف تطبیق و یا کاربردی بودن (خرم‌شاهی، ۱۳۷۷، ص ۶۴۰) آن نیست، بلکه تطبیق در این نوع مطالعه به معنای مقارنه و مقایسه است. برای تفسیر تطبیقی به این معنا، تعاریف مختلفی ارائه شده است، ازجمله:

— بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های شیعه و اهل سنت دربارهٔ تفسیر قرآن (نجارزادگان، ۱۳۸۸، ص ۱)،

— بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های مفسران با اختلاف منهج یا مذاهب در تفسیر برای دستیابی به شناخت صحیح همراه با فهم و تبیین مواضع وفاق و خلاف (طیب‌حسینی، ۱۳۸۹، ج ۸، ص ۲۲۳)،

— شیوه‌ای از مطالعات تطبیقی شامل گونه‌های تفسیر تطبیقی بین قرآن و کتاب و مقدس، تفسیر مقارن بین شیعه و مذاهب اهل سنت و مطالعات تطبیقی در حوزهٔ علوم طبیعی و یا انسانی و حوزهٔ تفسیر (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹، ص ۳۵)، و

— بررسی تطبیقی قرآن، به‌طور عمده به‌صورت مقایسه‌ای میان مذاهب شیعه و اهل سنت، و به‌ندرت به‌صورت مقایسه با عهدین یا علوم دیگر، که از مورد اخیر به‌عنوان تفسیر علمی یاد می‌شود (نقیب و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۲۰۵).

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در دو تعریف اول، علاوه بر تعریف، به قلمرو تفسیر تطبیقی نیز اشاره شده است، درحالی‌که در دو تعریف دیگر تنها به قلمرو اکتفا شده است. در این تعاریف، گسترهٔ تفسیر تطبیقی ممکن است شامل مطالعات میان‌رشته‌ای نیز باشد.

باید توجه داشت که عنوان «تفسیر تطبیقی» به‌طور خاص به مطالعه‌ای اشاره دارد که روش تطبیقی را در تفسیر قرآن به کار می‌برد، به این معنا که واژه «تفسیر» محدودهٔ این مطالعه را تعیین می‌کند و «تطبیقی» روش آن را بیان می‌کند. بنابراین، برای تعریف چستی این عنوان، هر دو واژه «تفسیر» و «تطبیقی» باید بررسی شوند.

تفسیر تطبیقی، به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از مطالعات تطبیقی، باید قواعد و محدودیت‌های حوزهٔ تفسیر را رعایت کند. در تعریف مطالعات تطبیقی آمده است: «شناخت یک پدیدار یا دیدگاه در پرتو مقایسه، یعنی توصیف

و تبیین نقاط توافق و اختلاف» (فرامرزی قراملکی، ۱۳۹۵، ص ۳۰۴). در این تعریف، دو عنصر مقایسه و شناخت به‌عنوان ارکان مطالعه تطبیقی شمرده شده است؛ بنابراین در تفسیر تطبیقی هم باید لحاظ شوند. در ادامه به بررسی این دو رکن پرداخت می‌شود.

۱.۱. رکن مقایسه

در هر علم، مقایسه به‌تناسب ماهیت آن علم متفاوت خواهد بود. در زمینه تفسیر تطبیقی، مسئله اساسی این است که مقایسه میان چه چیزهایی می‌تواند برقرار شود. پاسخ به این پرسش قلمرو و محدوده تفسیر تطبیقی را مشخص می‌کند. از آنجاکه قلمرو نقشی اساسی در تعریف تفسیر تطبیقی دارد، بررسی آن در اینجا ضرورت می‌یابد. پژوهشگران، در تعاریف مختلفی که برای تفسیر تطبیقی ارائه داده‌اند، مقایسه را به موارد زیر محدود کرده‌اند: — خود آیات قرآن، که یا با یکدیگر و یا با احادیث و یا با دیگر متون مقدس مقایسه می‌شوند؛ — آرای تفسیری، که یا با یکدیگر و یا با آرای علوم طبیعی مانند طب و نجوم مقایسه می‌شوند (عسکری، ۱۳۹۷، صص ۶-۱۷).

در ارزیابی این سخن می‌توان گفت تفسیر به معنای کشف مراد خداوند از آیات قرآن است؛ اما وقتی این مفهوم در کنار تطبیق قرار می‌گیرد، ممکن است خلطی در فهم آن ایجاد شود. در واقع، تطبیق نمی‌تواند به متن قرآن اطلاق شود و این موضوع ما را به سمت مقایسه برداشت‌ها و نظرات مفسران سوق می‌دهد. این نوع مطالعه، که به آن مطالعه تفسیری یا درجه دو گفته می‌شود، به مقایسه و تطبیق آرا و نظرات مفسران بر اساس آیات قرآن می‌پردازد. در اینجا دو قید مهم وجود دارد: یکی قید مقارنه، که به مقایسه آرا اشاره دارد و دیگری قید آرا، که به بررسی نظرات مختلف مفسران مربوط می‌شود. این فرایند ناخودآگاه ما را به سمت درون‌دانشی سوق می‌دهد، به این معنا که ما به بررسی و مقایسه آرا و نظراتی می‌پردازیم که به‌طور مستقیم از آیات قرآن استخراج شده‌اند. از این‌رو در دیدگاه برخی از مفسران و صاحب‌نظران، که تفسیر تطبیقی به‌عنوان یک مطالعه درجه دوم تلقی می‌شود، تمرکز بر برداشت‌ها و دیدگاه‌های مفسران از آیات است و نه خود آیات. بنابراین، بر اساس این دیدگاه، مقایسه نمی‌تواند بر خود متن قرآن متمرکز باشد، چراکه این امر با ماهیت درجه دوم بودن مطالعه تطبیقی منافات دارد. بنابراین به‌طور قطع یک یا دو طرف مقایسه نمی‌تواند نص باشد. همچنین، طبق اعتقاد مسلمانان، آیات قرآن با همدیگر مواضع خلاف ندارند تا مقایسه در آن

صورت گیرد. همین‌طور یک طرف مقایسه نیز نمی‌تواند حدیث و یا متن مقدس باشد، زیرا یکی از شرایط مقایسه هم‌وزن بودن دو طرف قیاس است و چون آیات به‌عنوان مرجع و میزان صحت‌وسقّم احادیث و متون مقدس مطرح هستند، این مقایسه نیز قابل قبول نخواهد بود. ازاین‌رو به نظر می‌رسد قسم دوم دقیق‌تر باشد. این قسم نیز خود دارای تقسیم‌بندی‌های مختلفی است که در ادامه بیان می‌شود. نظریه‌های مرتبط با آرای تفسیری عبارت‌اند از:

۱. نظریه حداقلی: طبق این نظریه، متعلّق مقایسه محدود به آرای تفسیری برخی از آیات، مانند آیات اختلافی فریقین (نجارزادگان، ۱۳۸۸، ص ۱) و یا آیات دارای قاعده و اصول کلی (غالب، ۱۴۲۴، ق، ص ۱۱)، است.

۲. نظریه حداکثری: طبق این نظریه نیز، یک طرف مقایسه آرای تفسیری و طرف دیگر آن آرای علوم طبیعی مانند طب و نجوم و ... است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹، صص ۳۵-۵۶).

۳. نظریه حد وسط: طبق این نظریه قلمروی تفسیر تطبیقی مقایسه بین دیدگاه‌های تفسیری است؛ اما طرف‌داران این نظریه در گستره نوع تفسیر با همدیگر اختلاف نظر دارند (برای دیدن این اختلافات، نک عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۸؛ خالدی، ۱۴۳۳، ق، ص ۳۲؛ مشنی، ۱۴۲۷، ق، ص ۱۴۸؛ مسلم، ۱۴۲۶، ق، ص ۵۴).

نظریه موردنظر نویسندگان با نظریه حد وسط هم‌سو است، اما تفاوت‌هایی نیز دارد. در تفسیر تطبیقی، تمرکز بر آرای تفسیری و تبیین آنهاست، نه صرفاً بر فرایند تفسیر به‌عنوان کشف مراد الهی از آیات. این رویکرد تأکید دارد که تفسیر به‌عنوان یک حوزه علمی با قلمرو و محدوده خاص خود در نظر گرفته می‌شود. آرای تفسیری می‌تواند شامل تمامی آیات قرآن باشد و محدود کردن این آرا به برخی آیات موجه نیست، زیرا قرآن، به‌عنوان یک کل واحد، نسبت به آیات خود یکپارچگی دارد.

یکی از نکات کلیدی در این نظریه این است که اگر یکی از طرفین مقایسه آرای علوم طبیعی باشد، مطالعه به‌طور تخصصی از موضوع تفسیر خارج می‌شود. در واقع، تفسیر تطبیقی، به‌عنوان یک مطالعه درون‌دانشی، بر مبنای مقایسه میان آرای مفسران و دیدگاه‌های آنها بنا شده است. این بدان معناست که وقتی یک طرف مقایسه شامل آرای علوم دیگر باشد، هویت مطالعه به مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای تغییر می‌یابد (برزگر، ۱۳۸۷، صص ۳۷-۵۶).

تفسیر تطبیقی، به‌طور خاص، نه مطالعه تطبیقی، به تحلیل و بررسی آرای مفسران در تفسیر آیات قرآن می‌پردازد و بر این اساس، متعلق مقایسه در این نوع مطالعه آرای تفسیری و دیدگاه‌های مفسران است. در این دیدگاه، آرای علوم قرآنی نیز، به‌عنوان مقدمه‌ای برای تفسیر، می‌توانند به‌عنوان طرفین مقایسه در نظر گرفته شوند. این دیدگاه باعث می‌شود که تفسیر تطبیقی به‌عنوان یک مطالعه درون‌دانشی محسوب شود که از دامنه تفسیر و مقدمات آن فراتر نمی‌رود (فرماوی، ۱۳۹۷، ق، ص ۴۵).

به‌طور کلی، تفسیر تطبیقی به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که با بهره‌گیری از آرای مفسران مختلف، تفاوت‌ها و شباهت‌های تفسیری را تحلیل کرده و به درک عمیق‌تری از متن قرآن و ابعاد مختلف آن دست یابند. در واقع، این رویکرد می‌تواند منجر به تولید علم جدیدی شود که به درک بهتر و عمیق‌تر آیات قرآن کمک می‌کند و همچنین به فهم بیشتری از تأثیرات فرهنگی و مذهبی بر تفسیر آیات منجر می‌شود. به این ترتیب، نظر مختار در تفسیر تطبیقی بر این نکته تأکید دارد که این نوع مطالعه باید در چارچوب آرای مفسران و دیدگاه‌های آن‌ها باقی بماند تا هویت علمی و موضوعی تفسیر تطبیقی حفظ شود و نیز متعلق مقایسه و مقارنه در تفسیر تطبیقی آرای مفسران و دیدگاه‌های تفسیری آنان است و نیز آرای علوم قرآنی نیز از آن جهت که مقدمه تفسیر هستند می‌توانند دو طرف مقایسه قرار بگیرند.

۲.۱. رکن شناخت

در مطالعات تطبیقی، عنصر شناخت به‌عنوان یکی از ارکان اصلی مطرح است، زیرا هدف این نوع پژوهش‌ها دستیابی به درک عمیق‌تر و روشن کردن ابعاد مختلف یک موضوع یا مسئله است. این رکن در تفسیر تطبیقی نیز نقش محوری دارد و هدف اصلی آن افزایش شناخت درباره اختلافات، شباهت‌ها و ویژگی‌های تفسیری در دیدگاه‌های مختلف است. در این راستا، اهدافی که در تفسیر تطبیقی دنبال می‌شود بیانگر نحوه بهره‌گیری از عنصر شناخت برای دستیابی به نتایج پژوهشی مهم است. دیدگاه‌های مختلف در رابطه با اهداف تفسیر تطبیقی عبارت‌اند از:

۱. بررسی تأثیرپذیری مفسران از اختلافات مذهبی: یکی از اهداف مهم تفسیر تطبیقی شناخت چگونگی تأثیرپذیری مفسران از زمینه‌های مذهبی و تفاوت‌های فرهنگی یا اعتقادی است. این امر می‌تواند نشان

دهد که چگونه اختلافات مذهبی بر تفسیر آیات قرآن تأثیرگذار بوده و به طور خاص، چگونه مفسران در مواجهه با این تفاوت‌ها به استنباط‌های متفاوتی دست یافته‌اند (فرماوی، ۱۳۹۷ ق، ص ۴۵).

۲. **شناخت منهج و روش تفسیری مفسران:** هدف دیگر تحلیل و شناخت روش‌ها و منهج‌های مختلفی است که مفسران در فهم آیات قرآن به کار می‌برند. تفسیر تطبیقی به مقایسه شیوه‌های مختلف تفسیری کمک می‌کند و زمینه را برای درک رویکردهای متنوع در تفسیر قرآن فراهم می‌آورد. این تحلیل می‌تواند نشان دهد که چگونه مفسران مختلف از روش‌ها و اصول متفاوتی برای تفسیر آیات استفاده کرده‌اند (المعی، ۱۴۰۵ ق، ص ۲۰).

۳. **انتخاب دیدگاه برتر:** یکی دیگر از اهداف تفسیر تطبیقی مقایسه دیدگاه‌های مختلف مفسران با هدف شناسایی دیدگاهی است که از لحاظ استدلال و مستندات، معتبرتر و برتر به نظر می‌رسد. این هدف باعث می‌شود تا پژوهشگران بتوانند به نتیجه‌گیری‌هایی که به‌طور نسبی به واقعیت نزدیک‌تر هستند دست یابند (مسلم، ۱۴۲۶ ق، ص ۵۴؛ فهد رومی، ۱۴۰۷ ق، ص ۶۰؛ مشنی، ۱۴۲۷ ق، ص ۱۴۸؛ نجارزادگان، ۱۳۸۸، ص ۱).

۴. **تشخیص بهترین شیوه تفسیر و تعیین جایگاه مفسر:** تفسیر تطبیقی همچنین به پژوهشگران کمک می‌کند تا بهترین روش تفسیر را شناسایی کنند و جایگاه یک مفسر را نسبت به سایر مفسران تعیین نمایند. این امر از طریق مقایسه و ارزیابی روش‌های مختلف تفسیری ممکن می‌شود و می‌تواند به تعیین میزان تأثیرگذاری و دقت هر روش کمک کند (خالدی، ۱۴۳۳ ق، ص ۳۲).

۵. **شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌ها (عسکری، ۱۳۹۷، ص ۱۱).** به نظر می‌رسد برای هر یک از اهداف تفسیر تطبیقی نقدهایی وارد است. به‌طور کلی، می‌توان گفت که هیچ یک از این موارد به‌تنهایی هدف نهایی تفسیر تطبیقی نیستند. به‌عنوان مثال، شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌ها بین دیدگاه‌های مختلف تنها بخشی از فرایند تفسیر تطبیقی است و می‌تواند به‌عنوان یک هدف میانی در نظر گرفته شود. در واقع، عنصر شناخت که در تعریف مطالعات تطبیقی مطرح است در تفسیر تطبیقی و تمامی مطالعات تطبیقی به‌عنوان یک هدف میانی عمل می‌کند. این شناخت ابعاد مسئله را روشن می‌کند و به پژوهشگر کمک می‌کند تا با

دید وسیع‌تری به هدف نهایی خود برسد. به این ترتیب، عنصر شناخت در تفسیر تطبیقی نه تنها برای روشن کردن اختلافات و شباهت‌های میان دیدگاه‌های مختلف، بلکه برای دستیابی به درک عمیق‌تری از روش‌های تفسیری و تصمیم‌گیری آگاهانه در انتخاب دیدگاه‌های برتر نیز کاربرد دارد. این رویکرد به پژوهشگران امکان می‌دهد تا با استفاده از تحلیل‌های تطبیقی، به نتایجی دست یابند که هم از لحاظ علمی معتبر باشد و هم به طور معناداری به فهم بهتر قرآن کمک کند. از این‌رو محقق باید در نتیجه این شناخت به یک دستاورد علمی و تولید دانش برای حل مسئله مورد پژوهش دست یابد. تولید علم می‌تواند در اشکال مختلفی از جمله رد دو طرف تطبیق، انتخاب یا تکمیل یکی از دو طرف، تجمیع دو طرف یا رسیدن به ایده‌های جدید باشد.

با توجه به مطالب بیان‌شده، تعریف تفسیر تطبیقی به این شکل خواهد بود: مقایسه‌آرای مفسران یا پژوهشگران علوم قرآنی با یکدیگر برای تولید علم برای حل مسئله مورد پژوهش. لازم است به این نکته توجه شود که تعریف بیان‌شده تعریف تفسیر تطبیقی به‌طور خاص است و با مطالعه تطبیقی به‌صورت عام تفاوت دارد. این تعریف، به دلیل داشتن جنبه‌های زیر، مبین‌تر از تعاریف دیگر است:

۱. ماهیت روشی: این نوع مطالعه ذاتاً مقایسه‌ای است.
۲. قلمرو تفسیر تطبیقی: این قلمرو شامل تفسیر و مقدمات تفسیر است.
۳. هدف تفسیر تطبیقی: این هدف در نهایت تولید علم است.

۲. مطالعات میان‌رشته‌ای

یکی دیگر از روش‌های مطالعه در علوم مختلف از جمله علوم دینی روش بینارشته‌ای است. این روش در سال‌های اخیر در علوم دینی مورد توجه قرار گرفته است، اما با توجه به جدید بودن این نوع مطالعه، به‌خصوص در ایران، و ابعاد مختلف آن، در چیستی و اصطلاح‌شناسی آن اقوال پراکنده‌ای وجود دارد، تا جایی که برزگر (۱۳۸۷) از ارائه تعریفی جامع، به علت پیچیدگی موضوع، اجتناب می‌کند و صرفاً به گزاره‌هایی در این راستا اکتفا می‌کند (ص ۳۸). برخی از تعاریف عبارت‌اند از:

— گردهمایی رشته‌های مختلف بر سر یک میز و مجمع، درست مانند گردهمایی نمایندگان ملل مختلف در سازمان ملل متحد، با هدف تأکید بر حقوق ملی و برتری‌های خود در برابر تجاوزات همسایگانش و نیز تبادل و تعاملات (مورن، نقل شده در فرامرز قراملکی و سیاری، ۱۳۸۹، ص ۶۴)؛

— فرایندی از پاسخگویی به یک سوال، حل یک مسئله و یا ارجاع به یک موضوع که آن قدر وسیع و پیچیده است که پرداختن به آن به وسیله یک رشته و یا حرفه ناکافی خواهد بود (تامپسون، نقل شده در فرامرز قراملکی و سیاری، فرامرز قراملکی و سیاری، ۱۳۸۹، ص ۶۵)؛

— نزدیکی و تلفیق تخصص‌ها که به یک پارادایم جدید منتهی می‌شود (شاقول و عموزاده، ۱۳۸۶، ص ۲۶).

همان‌طور که ملاحظه گردید، این تعاریف عمومی بوده و در ضمن اشاره به ضرورت و اهمیت چنین مطالعاتی، از جزئیات فرایند و نحوه یک‌پارچه کردن رشته‌ها سخنی به میان نیاورده‌اند و در واقع تعاریف جامع و مانعی نیستند. البته امکان دارد که این موضوع به این دلیل باشد که در تعریف، امکان صحبت از فرایند میان‌رشته‌گی نیست.

اما به نظر می‌رسد تعریف آقای فرامرز قراملکی (۱۳۹۵) از میان تعاریف موجود، برای روشن کردن ابعاد این نوع مطالعه، بهتر است. او در کتاب خود براساس تقسیم عقلی به تعریف زیر دست یافته‌اند: کثرت‌گرایی روش شناختی مبتنی بر تعامل مؤثر بین گستره‌ها در تحلیل مسئله‌ای واحد است (ص ۴۰۸). این تعریف نشان‌دهنده ماهیت کثرت‌گرایانه مطالعات میان‌رشته‌ای است و بر عدم انحصار در یک رشته علمی تأکید دارد. هدف از این نوع مطالعه حل یک مسئله واحد در بین دو یا چند رشته است، به‌طوری‌که در حل این مسئله واحد به دیدگاه عمیق‌تر و شناخت بهتر دست یابیم.

به‌طور کلی، مطالعات میان‌رشته‌ای به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که با استفاده از روش‌ها و بصیرت‌های مختلف، به تحلیل و بررسی موضوعات پیچیده و چند بعدی پردازند. در نهایت، این نوع مطالعات به غنای علم و تولید دانش جدید کمک کرده و فهم بهتری از مسائل مختلف را فراهم می‌آورند. همچنین قید مطلق «مسئله واحد» نشان می‌دهد که قلمرو این نوع مطالعات یک مسئله واحد در هر موضوعی می‌تواند باشد، به شرطی

که چندتباری بوده و بتوان از رشته‌های علمی مختلف به بررسی آن پرداخت. برای مثال، موضوعات مربوط به اثبات وحی قابل بررسی بینارشته‌ای بین قرآن و علوم تجربی نیستند. زیرا این مسئله بین این دو دانش مشترک و واحد نیست. در ادامه به نسبت‌سنجی این دو نوع مطالعه در سه حیطه چیستی، قلمرو و روش می‌پردازیم.

نسبت‌سنجی مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

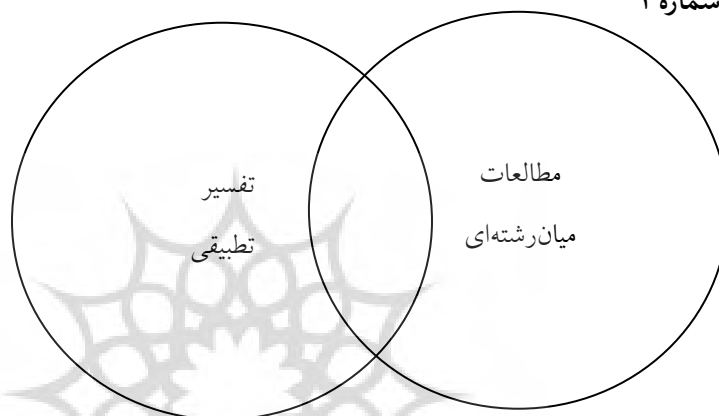
۱. نسبت‌سنجی چیستی مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

درباره نسبت‌سنجی این دو نوع مطالعه براساس نسب اربعه از سوی پژوهشگران قرآنی نسبت عام و خاص من‌وجه مطرح شده است — به این معنا که ممکن است از مطالعات تطبیقی در روش‌های تحقیق میان‌رشته‌ای استفاده شود و می‌تواند مصداق هر دو واحد باشد، مثل تطبیق دیدگاه‌های قرآن و کیهان‌شناسی در مورد آغاز و پایان جهان؛ اما در برخی موارد مطالعات میان‌رشته‌ای تطبیقی نخواهد بود، مثل تحقیقات میان‌رشته‌ای که برای جهت‌دهی به مبانی علوم و تولید علم جدید صورت می‌گیرد؛ و نیز برخی مطالعات تطبیقی میان‌رشته‌ای نیست، مثل تحقیق در مورد تفسیر آیات ولایت در تفاسیر شیعه و اهل سنت (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹، ص ۳۸).

همچنین نقیب و همکاران (۱۳۹۵) آورده‌اند که مطالعه میان‌رشته‌ای قرآن با مطالعه تطبیقی قرآن در بعضی معانی مترادف و در برخی معانی دیگر متفاوت است و به لحاظ منطقی رابطه عموم و خصوص من‌وجه دارند؛ یعنی بخش وسیعی از مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن شامل مطالعه تطبیقی می‌شود، اما هر مطالعه تطبیقی قرآنی‌ای میان‌رشته‌ای نیست. به عبارت دیگر، مطالعه تطبیقی قرآن به معنای تطبیق عامیانه تفاسیر دو مذهب شیعه و سنی، مطالعه تطبیقی قرآن با عهدین و تطبیق مصادیق بر قرآن مطالعه میان‌رشته‌ای نیست، اما مطالعه تطبیقی قرآن به معنای تفسیر تطبیقی عالمانه بین دو مذهب شیعه و سنی، که ما در این پژوهش آن را مطالعه تطبیقی قرآن و علوم دیگر نامگذاری کردیم، را می‌توان مطالعات بینارشته‌ای قرآنی نامید (صص ۱۷۶-۲۰۸). در این استدلال نیز تفسیر تطبیقی، به معنای بررسی مقایسه‌ای دیدگاه‌های شیعه و اهل سنت، با مطالعات میان‌رشته‌ای نسبت عام و خاص من‌وجه دارند. البته نام‌گذاری این نوع تفسیر تطبیقی به مطالعه تطبیقی قرآن و علوم دیگر نیز قابل تأمل است، زیرا دیدگاه‌های شیعه و اهل سنت همگی ذیل دانش تفسیر هستند و علوم دیگر در آن دخیل نیستند.

در ارزیابی مطالب بالا می‌توان گفت که با توجه به اینکه تفسیر تطبیقی خود ذیل مطالعات تطبیقی تعریف می‌شود و نیز با توجه به آنچه که گذشت، به نظر می‌رسد چنین رابطه‌ای بین این دو نوع مطالعات وجود ندارد. برای ارزیابی بهتر این نظریه ابتدا آن را به صورت نموداری ترسیم می‌کنیم:

نمودار شماره ۱

همان طور که در نمودار مشخص است، ادعای این نظریه سه بخش دارد:

— برخی از مطالعات تطبیقی میان‌رشته‌ای است و برخی نیست.

— برخی از مطالعات میان‌رشته‌ای تطبیقی است و برخی نیست.

— برخی از مطالعات هم میان‌رشته‌ای‌اند و هم تطبیقی.

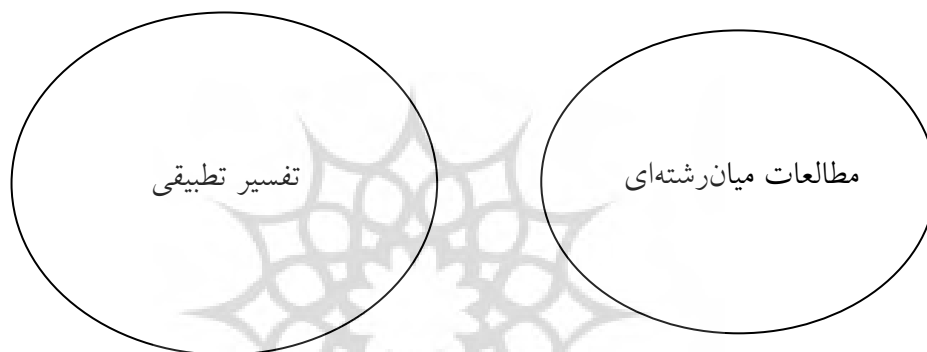
در مورد اخیر، در متن استدلال چنین آمده است: ممکن است از مطالعات تطبیقی در روش‌های تحقیق میان‌رشته‌ای استفاده شود و می‌تواند مصداق هر دو واحد باشد (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹، ص ۳۸). به نظر می‌رسد در این جمله مغالطه‌ای به کار رفته است. توضیح اینکه با وجود آنکه در مطالعات میان‌رشته‌ای، دو یا چند رشته تخصصی وجود دارد و هریک از رشته‌ها در حل مسئله روش خاص خود را که می‌تواند تطبیقی هم باشد به کار می‌برند؛ اما اخذ روش تطبیقی در یکی از رشته‌ها و یا همه آن‌ها بدین معنا نیست که این مطالعه میان‌رشته‌ای به تطبیقی تغییر ماهیت داده باشد، زیرا مطالعات میان‌رشته‌ای در واقع ترکیب آرا به روش دینامیکی برای حل مسئله واحد است (فرامرزی قراملکی،

۱۳۹۵، ص ۴۰۵). به عبارت دیگر، در مطالعات میان‌رشته‌ای، تلاش برای حل مسئله واحد در هریک از رشته‌های مورد نظر می‌تواند با روش تطبیقی صورت گیرد؛ اما در لحظه ترکیب این نتایج برای رسیدن به نگاه ژرف و راه‌حل مسئله، این مطالعه میان‌رشته‌ای خواهد بود و به تعبیر بهتر، روش تطبیقی از این جهت که می‌تواند در مسیر حل مسئله قرار گیرد، می‌تواند مقدمه‌ای برای مطالعات میان‌رشته‌ای باشد، نه اینکه مطالعات میان‌رشته‌ای را به تطبیقی تغییر ماهیت دهد. مثلاً در موضوع تطبیق دیدگاه‌های قرآن و کیهان‌شناسی در مورد آغاز و پایان جهان رسیدن به دیدگاه‌های قرآن و کیهان‌شناسی هر دو می‌توانند از طریق روش تطبیقی باشند، ولی ترکیب نتایج آن‌ها برای حل یک مسئله تطبیقی نخواهد بود. بنابراین در این عنوان اگر تطبیق به معنای اصطلاحی آن، یعنی مطالعات تطبیقی به کار رفته باشد، اشتباه است. البته اگر در این مثال تطبیق را به معنای هم‌پوشانی در نظر بگیریم، می‌توان آن را قبول کرد. همچنین در مطالعات تطبیقی، برخلاف مطالعات میان‌رشته‌ای، با یک رشته علمی سروکار داریم — به این معنا که این نوع مطالعه یک مطالعه درون‌دانشی است و در واقع هیچ نقطه اشتراکی با دیگر دانش‌ها نخواهد داشت. از این منظر ادعای اول و دوم هم رد می‌شوند.

با توجه به توضیحات فوق، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که بین تفسیر تطبیقی و مطالعات میان‌رشته‌ای، به‌عنوان دو نوع مطالعه مستقل و متفاوت، نسبت تباینی وجود دارد (نمودار شماره ۲). این به این معناست که هرکدام دارای ویژگی‌ها و روش‌های خاص خود هستند و بر اساس هدف و قلمرو آن‌ها می‌توان به تحلیل‌های متفاوتی دست یافت. براساس آنچه گذشت، می‌توان گفت که تفسیر تطبیقی، به‌عنوان یک روش درون‌دانشی، تأکید بر مطالعه تفسیر و تفاسیر مختلف دارد و به دنبال درک عمیق‌تری از معانی قرآن است و مطالعات میان‌رشته‌ای، به‌عنوان یک روش برون‌دانشی، به بررسی مسئله‌ای واحد با استفاده از چندین رشته علمی پرداخته و بر ترکیب و تبادل دانش تأکید دارد. بنا بر این مطالب، نه‌تنها بین این دو نوع مطالعه نسبت عموم خصوص من‌وجه نیست، بلکه به نظر می‌رسد نسبت تباین با همدیگر دارند، زیرا علاوه بر اینکه هر یک از این دو مطالعه یک روش مستقل مطالعاتی است، از نظر چیستی، ماهیت تفسیر تطبیقی، درون‌دانشی بودن و ماهیت مطالعات بینارشته‌ای به دلیل توجه به گستره‌های علوم و رشته‌های تخصصی دیگر، یک مطالعه برون‌دانشی است. هرچند در نگاه اول ممکن است رکن مقایسه در تفسیر تطبیقی با قید کثرت‌گرایی در مطالعات بینارشته‌ای نزدیک به هم معنا شوند، اما باید توجه کرد که متعلق مقایسه در

تفسیر تطبیقی طبق تعریف مختار تفسیر تطبیقی را به یک مطالعه درون‌دانشی تبدیل می‌کند، حال‌آنکه کثرت‌گرایی به معنای کمک از علوم دیگر برای حل مسئله مشترک بین علم مبنا (درخواست‌کننده) و علم خادم (کمک‌کننده) است. با این نوع نگاه، بین این دو نسبت تبیین وجود دارد. پس از درک مفهوم تفسیر تطبیقی و مطالعه میان‌رشته‌ای، می‌توانیم به بررسی قلمروهای آن‌ها بپردازیم.

نمودار شماره ۲

۲. نسبت‌سنجی قلمرو مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

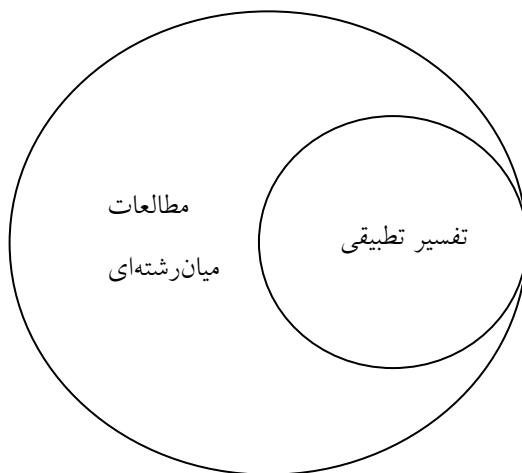
قلمرو تفسیر تطبیقی به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود: اول، آرا و نظرات مفسران، که می‌توان آن‌ها را به دو سبک ترتیبی و موضوعی تقسیم‌بندی کرد و دوم، مقدماتی که منجر به این تفسیر می‌شود، که به آن علوم قرآن گفته می‌شود. بنابراین، قلمرو تفسیر شامل تمامی حیطه‌هایی است که نام تفسیر بر آن صدق می‌کند و شامل مقدمات و خود تفسیر می‌شود و از این جهت قلمرو تفسیر تطبیقی محدود به دانش تفسیر و علوم قرآنی است. این نوع مطالعه عمدتاً به تحلیل و مقایسه نظرات مفسران مختلف درباره آیات قرآن می‌پردازد و تمرکز آن بر روی تفسیر آیات و فهم عمیق‌تر از معانی قرآن است.

از سوی دیگر، قلمرو مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه قرآن شامل بخش‌هایی است که به تفسیر کمک می‌کنند و همچنین دانش‌هایی که در هر بخش از این قلمرو به کار می‌آیند. به همین دلیل، قلمرو مطالعات میان‌رشته‌ای به لحاظ گستره با قلمرو تفسیر متفاوت است و این تفاوت‌ها باید به‌خوبی درک شوند. برخلاف تفسیر تطبیقی، مطالعات میان‌رشته‌ای به بررسی مسئله‌ای واحد می‌پردازد که قابلیت تحلیل در علوم مختلف را دارد. این مسئله واحد می‌تواند یکی از مسائل قرآنی باشد که در آن قابلیت بحث در دیگر علوم نیز وجود دارد. به‌عنوان مثال، بررسی موضوعاتی مانند ارتباط قرآن با علوم تجربی یا علوم اجتماعی می‌تواند به‌عنوان یک مطالعه میان‌رشته‌ای در نظر گرفته شود.

با توجه به اینکه در این اثر مطالعات میان‌رشته‌ای قرآنی مدنظر است، مسئله واحد در مطالعات میان‌رشته‌ای قطعاً یکی از مسائل قرآنی مشترک با دیگر علوم خواهد بود که قابلیت بحث در آن علوم را هم داشته باشد. از آنجاکه مطالعات میان‌رشته‌ای حداقل دو رشته علمی را شامل می‌شود، اگر قلمرو ملاک نسبت‌سنجی واقع شود، باید گفت در این صورت مطالعات میان‌رشته‌ای اعم خواهد بود (نمودار شماره ۳)، زیرا قلمرو میان‌رشته‌ای می‌تواند فراتر از مسائل قرآنی و تفسیر هم باشد، اما در تطبیقی گستره محدود به همان تفسیر است.

باید توجه کرد که قلمرو و گستره روش مطالعات جدا از ماهیت آنان است. برای مثال، مطالعات تطبیقی یک روش مطالعه است و ماهیت خاص خود را دارد؛ اما وقتی محدود به دانش خاصی مثل تفسیر یا مدیریت می‌شود، محدودیت‌ها و ویژگی‌های آن دانش نیز در آن لحاظ می‌شود. طبیعی است که این محدودیت‌ها و ویژگی‌ها در هر علمی متفاوت خواهد بود. همچنین در مطالعات بینارشته‌ای، اگر قید «قرآنی» بر آن افزون شود، قلمرو و گستره آن نسبت به زمانی که این قید را دارا نباشد، محدودتر خواهد شد. بنابراین نسبت میان این دو نوع مطالعه با در نظر گرفتن ملاک ماهیت و قلمرو متفاوت خواهد بود.

نمودار شماره ۳

۳. نسبت‌سنجی روش مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای

در این بخش، ما به بررسی روش‌های مختلفی که در این دو نوع مطالعه به کار می‌روند خواهیم پرداخت و به تحلیل چگونگی استفاده از این روش‌ها در مطالعات تطبیقی و میان‌رشته‌ای خواهیم پرداخت. این بررسی می‌تواند به ما کمک کند تا درک بهتری از فرایندهای تحقیقاتی در این حوزه‌ها داشته باشیم و به بهبود روش‌های تحقیق و تحلیل در مطالعات قرآنی بپردازیم.

تفسیر تطبیقی یک روش مطالعاتی است که فرایند خاص خود را دارد، زیرا همان‌طور که گذشت، تفسیر تطبیقی ذیل مطالعات تطبیقی، که خود یک روش مطالعه است، مطرح می‌شود. بنابراین قرار دادن تفسیر تطبیقی به‌عنوان یک سبک تفسیری در عرض تفسیر موضوعی و ترتیبی جای تأمل دارد. همچنین مطالعات میان‌رشته‌ای نیز به‌عنوان یک روش مطالعاتی مورد بحث قرار می‌گیرد، چنان‌که در کتاب روش‌شناسی مطالعات دینی هم هر دو مطالعه به‌عنوان یک روش مطالعه بیان شده‌اند. از این‌رو این نوع مطالعه، از جهت روش مطالعاتی بودن، هم عرض هم قرار می‌گیرند و می‌توان گفت نسبت بین آن‌ها، با این ملاک که هر دو روش مطالعاتی هستند، تساوی است. (نمودار شماره ۴)

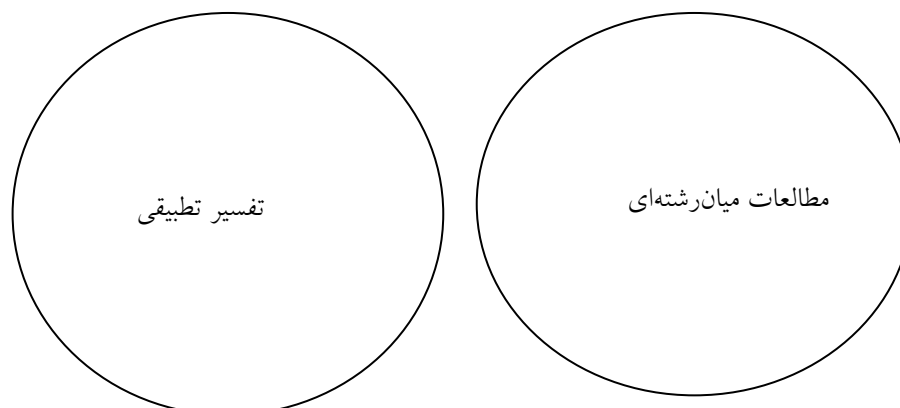
نمودار شماره ۴

تفسیر تطبیقی
مطالعات بینارشته‌ای

البته، اگر منظور از روش تعدد روش مورد استفاده در این دو نوع مطالعه باشد، باید گفت نسبت عام و خاص مطلق برقرار است، زیرا در مطالعه تطبیقی، همین عنوان تطبیقی دلالت بر روش مطالعه دارد و در حین تطبیق غیر از این روش نمی‌توان از روش دیگری استفاده کرد؛ اما در مطالعات میان‌رشته‌ای به‌حسب رشته‌های مختلف می‌توان از روش‌های مطالعاتی خاص هر رشته در مسیر رسیدن به دیدگاه آن رشته در مسئله مورد نظر بهره برد. اما باید دقت کرد که روش خاص هر رشته علمی در مطالعات بینارشته‌ای به معنای روش کلی مطالعات بینارشته‌ای نیست. توضیح اینکه مطالعات بینارشته‌ای، که خود یک روش مطالعاتی است، بر اساس قید «کثرت‌گرایی روش‌شناختی» مشتمل بر تعدد روش‌ها در حل یک مسئله به‌تبع رشته‌های مورد مطالعه است — به این صورت که در این روش مطالعاتی یک مسئله واحدی که قابلیت بررسی در دو یا چند رشته علمی را دارد با روش خاص هر رشته بررسی می‌شود. بنابراین در مطالعات بینارشته‌ای دو یا چند رشته تخصصی برای حل یک مسئله واحد به کمک هم می‌آیند. می‌توان گفت که دانش درخواست‌کننده برای حل مسئله مناسب است و دانش دیگری که به کمک آن می‌آید در خدمت آن دانش است. البته این حل مسئله به روش دینامیکی است؛ یعنی صرفاً جمع‌آوری آرای مختلف نیست، بلکه در واقع آرای مختلف را به طریقی پویا در تصرف و ترکیب می‌گیرد تا به نگاهی ژرف در مسئله برسد و در نهایت به حل مسئله واحد چندتباری بینجامد و برای این کار از برنامه‌هایی چون گفتگوی مؤثر بین دیدگاه‌ها بهره می‌گیرد (فرامرز قراملکی، ۱۳۹۵، ص ۴۰۶).

بنابراین، در تفسیر تطبیقی، روش مطالعه تطبیقی است، اما در مطالعات بینارشته‌ای روش دینامیکی خواهد بود نه روش خاص هر یک از رشته‌های مورد بحث. می‌توان گفت عنوان «بینارشته‌ای» ناظر به مرحله ترکیب آرای دو یا چند رشته مورد نظر در مطالعات بینارشته‌ای است. از این رو نسبت بین این دو نوع مطالعه، با ملاک روش به معنایی که گذشت، تباین خواهد بود (نمودار شماره ۵).

نمودار شماره ۵

نتیجه‌گیری

در این مطالعه، پس از بررسی نسبت‌سنجی میان مطالعات میان‌رشته‌ای و تطبیقی نشان دادیم که اختلاف در نسبت بین این دو مطالعه در واقع به تعریف و بیان ماهیت آنان بر می‌گردد. طبق تعاریف مختار در این اثر باید گفت که در حالت کلی این دو مطالعه با همدیگر تفاوت دارند. از موارد اختلاف می‌توان به روش مطالعه، درون‌دانشی و برون‌دانشی بودن، گستره و هدف نهایی اشاره کرد. اما غالب این موارد اختلافی به‌صورت تام نیست، بلکه اشتراک‌هایی هم دارند. مثلاً در گستره، هر دو مطالعات می‌تواند در تفسیر اشتراک داشته باشند و یا در هدف، در هر دو «شناخت» به‌عنوان هدف میانی وجود دارد. از این‌رو نسبت‌سنجی میان این دو نوع مطالعه با ملاک ماهیت و قلمرو، به ترتیب تبیین و عام و خاص من‌وجه است. تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود میان تفسیر تطبیقی و مطالعات میان‌رشته‌ای نسبت عموم و خصوص من‌وجه را به وجود می‌آورد، به این معنا که برخی از مطالعات میان‌رشته‌ای ممکن است شامل تفسیر تطبیقی شوند، اما هر مطالعه تطبیقی به‌طور خودکار نمی‌تواند میان‌رشته‌ای باشد. این دیدگاه تأکید می‌کند که باید توجه داشته باشیم که هرکدام از این دو نوع مطالعه دارای ویژگی‌ها و روش‌های خاص خود هستند.

درباره روش دو مطالعه نیز، با ملاک روش مطالعاتی بودن، نسبت بین آن‌ها تساوی و با ملاک نوع روش مطالعه (تطبیقی و دینامیکی) نسبت‌شان تبیین خواهد بود. همچنین تفسیر تطبیقی، به‌عنوان یک روش خاص و محدود، تمرکز بر مقایسه و تحلیل دیدگاه‌ها دارد. در مقابل، مطالعات میان‌رشته‌ای از روش‌های متنوعی بهره‌برداری می‌کند که ممکن است شامل روش‌های خاص هر رشته علمی باشد. در نتیجه، روش مطالعاتی در تفسیر تطبیقی بر تحلیل‌های درون‌دانشی متمرکز است، در حالی که در مطالعات میان‌رشته‌ای به ترکیب و هم‌افزایی روش‌های مختلف توجه می‌شود.

و در نهایت باید توجه کرد که درک دقیق از نسبت بین این دو نوع مطالعه می‌تواند به پژوهشگران کمک کند تا از ظرفیت‌های هریک به‌خوبی بهره‌برداری کنند. در تفسیر تطبیقی، می‌توان از روش‌های میان‌رشته‌ای بهره گرفت، اما این کار نباید به‌طور غیرموجه منجر به تغییر ماهیت این نوع مطالعه گردد. به‌علاوه، در مطالعات میان‌رشته‌ای،

ترکیب دانش‌ها و روش‌ها باید به گونه‌ای باشد که به حل مسئله‌ای مشخص و عمیق‌تر منجر شود و نه فقط جمع‌آوری آرای مختلف.

پیشنهادهای پژوهش‌های آینده

پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران در آینده، با بهره‌گیری از هر دو روش و ایجاد پل‌های ارتباطی میان آن‌ها، به غنای علمی و دینی بیشتری در تفسیر آیات قرآن دست یابند. همچنین، پژوهش‌های تجربی و کاربردی در این زمینه می‌تواند به ایجاد الگوهای جدید در مطالعات میان‌رشته‌ای کمک کند.

تعارض منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده‌اند.

منابع

- برزگر، ابراهیم. (۱۳۸۷). تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان‌رشته‌ای. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱(۱)، ۳۷-۵۶. <https://doi.org/10.7508/isih.2009.01.003>
- خالدی، صلاح عبدالفتاح. (۱۴۲۲ ق). التفسیر الموضوعی بین النظرية و التطبيق. دارالنفائس.
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۷). دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی. دوستان و ناهید.
- درزی، قاسم. (۱۳۹۸). تاریخ انگاره میان‌رشته‌ای؛ گذار از نگاه آرمان‌گرایانه و مبتنی بر تلفیق دانش به رویکرد عمل‌گرایانه و مبتنی بر حل مسئله. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۱(۴)، ۱-۳۲.
- <https://www.doi.org/10.22035/isih.2020.3626.3809>
- درزی، قاسم. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی میان‌رشته‌ای (تفسیر بینا‌پارادایمی) قرآن و عهدین؛ مفاهیم، گونه‌ها و نمونه‌ها. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۲۰(۱)، ۲۵-۴۴. <https://www.doi.org/10.22051/tqh.2022.39194.3501>
- درزی، قاسم؛ پاکتچی، احمد؛ و فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۹۲ الف). گونه‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۵(۴)، ۷۳-۱۰۲. <https://doi.org/10.7508/isih.2014.20.004>
- درزی، قاسم؛ و فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۹۹). روش‌شناسی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآنی. دانشگاه شهید بهشتی.
- درزی، قاسم؛ فرامرز قراملکی، احد؛ و پهلوان، منصور. (۱۳۹۲ ب). الزامات روش‌شناختی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن. مطالعات قرآن و حدیث، ۱۰(۱)، ۳۵-۷۱. <https://doi.org/10.30497/quran.2017.1888>

- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۹). روش‌شناسی مطالعات تطبیقی در تفسیر قرآن. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۷(۱)، ۳۵-۵۶. <https://doi.org/10.22051/tqh.2010.3400>
- شاقول، یوسف؛ وعموزاده، محمد. (۱۳۸۶). میان‌رشته‌ای: تعاریف و ضرورت‌ها. رهیافت، ۱۷(۴۰)، ۲۵-۳۴.
- شریعت ناصری، زهره. (۱۳۹۴). چستی تفسیر تطبیقی در مطالعات تفسیری. فصلنامه تخصصی تفسیر، ۷(۲۶)، ۱۰-۷.
- طیب‌حسینی، سید محمود. (۱۳۸۹). تفسیر تطبیقی. در مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم (تهیه‌کننده)، دایرة المعارف قرآن کریم (ج ۸، صص ۲۲۰-۲۲۶). بوستان کتاب.
- عسکری، انسبه. (۱۳۹۷). جریان شناسی تفسیر تطبیقی. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عسکری، انسبه؛ و شاکر، محمدکاظم. (۱۳۹۴). ضوابط علمی و کاربردی در روش تفسیر تطبیقی. پژوهش‌های قرآنی، ۲۰(۷۷)، ۴-۲۱.
- غالب، حسن. (۱۴۲۴ ق). مداخل الجدیده فی التفسیر. دارالهادی.
- فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۹۵). روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو). دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- فرامرز قراملکی، احد؛ و سیاری، سعیده. (۱۳۸۹). مطالعات میان‌رشته‌ای؛ مبانی و رهیافت‌ها. فلسفه و کلام اسلامی، ۴۳(۲)، ۵۹-۸۲.
- فرماوی، عبدالحی. (۱۳۹۷ ق). البدایه فی التفسیر الموضوعی. بی‌نا.
- فهد رومی، ابن عبدالرحمن. (۱۴۱۹ ق). بحوث فی اصول التفسیر و مناهجه. مکتبة التوبة.
- مسلم، مصطفی. (۱۴۲۶ ق). مباحث فی التفسیر الموضوعی. دارالقلم.
- مشنی، مصطفی ابراهیم. (۱۴۲۷ ق). التفسیر المقارن دراسة تاصيلية. الشريعة والقانون، ۱(۲۶)، ۱۳۷-۲۰۵.
- المعی، زاهر. (۱۴۰۵ ق). دراسات فی التفسیر الموضوعی للقرآن الکریم. الفرزدق.
- نजारزادگان، فتح‌الله. (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی مبانی تفسیر قرآن در دیدگاه فریقین. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- نقیب، سیدمحمد؛ یوسفی تازه‌کندی، عباس؛ و سازجینی، مرتضی. (۱۳۹۵). مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم و تمایز آن با پژوهش‌های تطبیقی و تفسیر علمی. تفسیر پژوهی، ۳(۵)، ۱۷۶-۲۰.

References

- Al-Almaie, Z. (1984). *Dirasaat fi al-tafsir al-mawdu'ie lil-Qur'an al-karim*. Al-Farazdaq. [In Arabic].
- Asgari, E., & Shaker, M. K. (2016). Scholarly and applied regulations in comparative interpretation method. *Qur'anic Researches*, 20(77), 4-21. [In Persian].
- Askari, I. (2018). *Jaryan shenasi-yi tafsir tatbiqi*. Research Institute of Hawza and University. [In Persian].
- Barzegar, E. (2009). History, quality, and philosophy of interdisciplinary sciences. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 1(1), 37-56. <https://doi.org/10.7508/isih.2009.01.003>. [In Persian].
- Darzi, G. (2019). History of ideas of interdisciplinarity: Transition from an idealistic, integrative approach to a pragmatic, problem-solving one. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 11(4), 1-32. <https://www.doi.org/10.22035/isih.2020.3626.3809>. [In Persian].
- Darzi, G. (2023). Interdisciplinary comparative study (interparadigmatic interpretation) of the Qur'an and the Testaments; concepts, types and examples. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 20(1), 25-44. <https://www.doi.org/10.22051/tqh.2022.39194.3501>. [In Persian].
- Darzi, G., Gharamaleki, A. F., & Pahlevan, M. (2013). Typologies of Quranic interdisciplinary studies. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 5(4), 73-102. <https://doi.org/10.7508/isih.2014.20.004>. [In Persian].
- Darzi, G., Pakatchi, A., & Faramarz Gharamaleki, A. (2017). The methodological necessities of Quranic interdisciplinary studies. *Quran and Hadith Studies*, 10(1), 35-71. <https://doi.org/10.30497/quran.2017.1888>. [In Persian].
- Darzi, G., & Gharamaleki, A. F. (2020). *Ravish shenasi-yi mutale'at-i miyan rishteyi-yi Qur'ani*. Shahid Beheshti University. [In Persian].
- Farmawi, A. H. (1977). *Al-Bidayah fi al-tafsir al-mawdu'ie*. N.P. [In Arabic].
- Ghalib, H. (2003). *Madakhil al-jadida fi al-tafsir*. Dar al-Hadi. [In Arabic].
- Gharamaleki, A. F. (2016). *Ravish shenasi-yi mutale'at-i dini (tahriri no)*. Razavi University of Islamic Sciences. [In Persian].

- Khalidi, S. A. F. (2001). *Al-Tafsir al-mawdu'ie bayn al-nazariyya wa al-tatbiq*. Dar al-Nafais. [In Arabic].
- Khorramshahi, B. D. (1998). *Danishname-yi Qur'an va Qur'an pazhouhi*. Dustan va Nahid. [In Persian].
- Mashni, M. I. (2006). *Al-Tafsir al-maqarin dirasah tasiliyyah. Al-Shariah wa al-Qanun*, 1(26), 137-205. [In Arabic].
- Muslim, M. (2005). *Mabahith fi al-tafsir al-mawdu'ie*. Dar al-Qalam. [In Arabic].
- Naghib, M., Yusefi Taze Kandi, A., & Sajini, M. (2016). Interdisciplinary studies of the Quran and it's differentiation with comparative study and scientific interpretation. *Biannual Journal of Research in the Interpretation of Quran*, 3(5), 177-209. [In Persian].
- Najjarzadegan, F. (2011). *Barrasi-yi tatbiqi-yi mabani-yi tafsir-i Qur'an dar didgah-e fariqayn*. Research Institute of Hawza and University. [In Persian].
- Rezayi Isfahani, M. A. (2010). The methodology of Comparative study of Quoranic commentaries. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 7(1), 35-56. <https://doi.org/10.22051/tqh.2010.3400>. [In Persian].
- Rumi, F. (1998). *Buhuth fi usul al-tafsir wa manahijih*. Maktabat al-Tawbah. [In Arabic].
- Sayyari, S., & Gharamaleki, A. F. (2010). Interdisciplinary studies: foundations and approaches. *Philosophy and Kalam*, 43(2), 59-82. [In Persian].
- Shagoul, Y., & Amoozadeh, M. (2008). *Miyan rishteyi-ha: ta'areef va zarurat-ha. Rahyaft*, 17(40), 25-34. [In Persian].
- Shariat Naseri, Z. (2015). *Chisti-yi tafsir-i tatbiqi dar motali'at-i tafsiri. Faslname-yi Takhasusi-yi Tafsir*, 7(26), 7-10. [In Persian].
- Tayyeb Hosseini, M. (2010). *Tafsir-i tatbiqi*. In Markaz-i Farhang va ma'arif-i Qur'an-i Karim (Ed.), *Da'irat al-ma'arif-i Qur'an-i karim* (vol. 8, pp. 220-226). Bustan-i Ketab. [In Persian].